

Tankar om Gud, kristen tro och livets mening:

En samling religionsfilosofiska essäer

Mikael Stenmark

Artos & Norma bokförlag, 2016. 348 s. ISBN 978-91-75808-14-7

Mikael Stenmark, professor i religionsfilosofi vid Teologiska institutionen i Uppsala, är en central deltagare i den internationella filosofiska debatten om relationen mellan religion och vetenskap (framför allt naturvetenskap). I *Tankar om Gud, kristen tro och livets mening* har han samlat fjorton av de uppsatser som han publicerat på svenska och även inkluderat ett nyskrivet, utförligt introduktionskapitel, där han redogör för några av sina utgångspunkter. Texterna passar bra ihop: de flesta anknyter till ovannämnda debatt, men är tillräckligt olika varandra för att förhindra upprepning. Även om manuskriptet skulle ha mått bra av en rejäl korrekturläsning (för att bland annat undanröja anglicismer som "lingvistiska varelser"), så är de flesta av texterna tack vare sin otekniska prosa begripliga även för en icke-specialist. Stenmark vinnlägger sig också om att hela tiden uttryckligen ange vad som är avsett att vara argument för vad. Den förkärlek för det dunkelt sagda och dunkelt tänkta, som präglar delar av den svenska teologin, är synlig i denna bok bara i form av implicit måltavla för hans (visserligen ytterst försiktiga och diplomatiska) kritik.

Boken har tre huvuddelar. I den första, "Vetenskap och religion", argumenterar Stenmark emot såväl idén att vetenskap och religion utgör två helt separata domäner, vilka aldrig kan komma i konflikt med varandra, som idén att vissa naturvetenskapliga landvinningar (exempelvis evolutionsteorin och läran om den själviska genen) strider mot viktiga religiösa teser (exempelvis att vi är skapade till Guds avbild och att vi bör handla altruistiskt). I de mest intressanta fallen, hävdar Stenmark, så är det bara när de naturvetenskapliga teorierna kombineras med vissa tvivelaktiga filosofiska antaganden som en konflikt med de religiösa doktrinerna uppstår. Han passar också på att bemöta ett evolutionsteoretiskt argument mot Guds existens, som framförts av Richard Dawkins och höjts till skyarna av både Daniel Dennett ("ovedersägligt", s. 89n.) och sin upphovsman ("nära att bevisa" ateismen, s. 87). Enligt Dawkins visar evolutionsteorin att ju mer komplex en individ är, desto mer osannolikt är det att individen existerar. Eftersom Gud är oerhört komplex om han finns, så är det oerhört osannolikt att han existerar. Till argumentets många brister hör den som Stenmark påtalar: den sannolikhet

som evolutionsteorin tillskriver existensen hos varelser, som är beroende av andra varelsers evolution, kan inte utan vidare överföras till existensen av Gud, som inte är beroende av andra varelsers evolution.

Titeln på bokens andra huvuddel, "Tro och vetande", skapar kanske en förväntan om att Stenmark, som själv är kristen teist, här ska nagelfara Hedenius kristendomskritik. Så sker emellertid inte, vilket är lite synd eftersom Stenmark säkerligen hade kunnat bemöta Hedenius olika argument på ett mer klartänkt och seriöst sätt än vad många andra åstadkommit. Emellertid diskuterar han i ett av kapitlen en fråga som onekligen stod i centrum för Hedenius, nämligen huruvida det kan vara rationellt att vara teist, ateist respektive agnostiker. Stenmark fokuserar här på vad han kallar "inga-goda-skäl-argumentet" för att Gud inte finns: eftersom det inte finns några goda skäl att tro att Gud existerar, så existerar inte Gud. Enligt Stenmark är detta argument (liksom dess namn, får man väl säga) föga tilltalande. Han ger följande jämförelse: från premissen att vi saknar goda skäl att tro att det finns intelligenta utomjordiska varelser inom tusen ljusår härifrån, så följer inte slutsatsen att det inte finns några sådana varelser – bara att vi inte vet om det gör det eller ej och att vi bör avstå från att ta ställning i frågan (s. 132–33). Men den slutsatsen följer rimligen inte heller, bland annat eftersom premissen är förenlig med att vi har starka skäl att tro att sådana varelser inte finns. Stenmark har dock naturligtvis rätt i vad som tycks vara hans huvudpoäng, att det inte gäller rent generellt att om vi saknar skäl att tro på ett påstående, så är påståendet falskt. Möjligen tänker sig emellertid inga-goda-skäl-argumentets anhängare att det har en ytterligare, underförstådd premiss, såsom att de egenskaper som Gud antas ha – t.ex. allsmäktighet – gör det troligt att om han hade funnits, så skulle vi ha haft goda skäl att tro på honom, exempelvis i form av uppenbarelser. (Det motsvarande behöver ju inte gälla utomjordingarna.) I och med att Stenmark ser inga-goda-skäl-argumentet som "det kanske vanligaste argumentet för ateism" (s. 133) – vilket till åtminstone min egen förvåning skulle göra det ännu vanligare än det minst sagt bekanta teodicéproblemet – så kunde en mer välvillig tolkning av detta slag ha varit värd att diskutera.

Stenmark hävdar att det för många människor är rationellt att vara agnostiker, men att han själv också har goda skäl för sin teistiska övertygelse. (Han verkar inte fullt lika säker på att det även finns goda skäl att vara ateist.) Hans grunder för det senare uttalandet är inte helt lätta att urskilja, men han betonar att han har haft vissa typer av upplevelser,

som förefaller honom ha sitt ursprung i Gud. Stenmark framhåller också att han är långt ifrån ensam om denna typ av upplevelser. Eventuellt är tanken här att Guds existens ingår i den bästa förklaringen till, och därmed får stöd av, den utbredda förekomsten av sådana upplevelser. Detta verkar dock föga övertygande, och man kan dessutom undra varför det i så fall är rationellt att vara agnostiker. Agnostiker är rimligtvis fullt införstådda med att många haft upplevelser av nämnda sort, oavsett om de själva tillhör denna skara eller inte.

Ett annat kapitel behandlar "postmodern teologi" – något som enligt en del tongivande svenska teologer inneburit ett paradigmskifte inom den egna disciplinen. På ett påfallande gentlemanmässigt sätt visar Stenmark hur de idéer om sanning, kunskap och rationalitet, som framkastats i de texter han analyserar, kan sorteras in som antingen okontroversiellt sanna, uppenbart felaktiga (eller som Stenmark uttrycker det, "rent av orimliga", s. 143), tomma på innehåll eller inte ens det.

I bokens tredje och sista huvuddel, "Religionsfilosofi och teologi", dryftar Stenmark religionsfilosofins förutsättningar, i såväl teoretiska som mer praktiska avseenden. Ett av kapitlen diskuterar tre sätt på vilka villkoren för att bedriva religionsfilosofi förändrats under de senaste decennierna: vi har blivit mindre säkra på att Gud finns, på vad som krävs för att tron på Gud ska vara rationell och på hur Gud ska beskrivas. I samband med den sista punkten granskar Stenmark – liksom i introduktionskapitlet – förslaget att Gud är radikalt transcendent: eftersom våra begrepp är otillämpbara på Gud, så kan han inte sägas existera, trots att han är reell. Stenmark påpekar att detta synsätt, utöver sin svårförståeliga distinktion mellan existens och realitet, verkar vara inkoherent genom att medföra att begreppen transcendens och realitet trots allt är tillämpbara på Gud.

Ett annat kapitel handlar om huruvida en kristen teolog eller filosof kan vara berättigad i att stödja sig på sina egna kristna, och inte allmänt omfattade, övertygelser i sin forskning (som Alvin Plantinga m.fl. hävdar), eller om man bara har rätt att hänvisa till allmänt vedertagna uppfattningar (som Anders Jeffner m.fl. hävdar). Stenmark argumenterar för att den senare positionen ställer orimligt höga krav, eftersom det rent generellt är skralt med allmänt vedertagna uppfattningar inom filosofi. Han lutar i stället åt den förstnämnda positionen. Här hade det varit välkommet med ett mer uttalat argument för denna, för även om Jeffners position är alltför extrem så visar ju inte detta att man har rätt att stödja sig på just kristna övertygelser. Framställningen blir också bit-

vis lite svår att följa på grund av några olyckliga ordalydelser. Exempelvis innebär Stenmarks formulering av Plantingas och Jeffners respektive ståndpunkter, i motsats till vad han rimligen avser, att de blir förenliga ("Den kristna teologen eller filosofen är rationellt berättigad att utgå från sina egna kristna övertygelser ..." respektive "Den kristna teologen eller filosofen är rationellt berättigad att endast utgå ifrån de övertygelser som är allmänt vedertagna ...", s. 238).

Den tredje delen av boken innehåller även bland annat en utförlig granskning av Sallie McFagues förslag att allt tal om verkligheten, och därmed allt tal om en gudomlig verklighet, är metaforiskt. Det blir tydligt att McFague inte har mycket till stöd för sin idé. Stenmark påpekar till exempel att hennes huvudsakliga argument, enligt vilket vi inte har någon direkt tillgång till verkligheten, verkar blanda ihop en utsagas epistemiska status med dess semantiska status.

En lite besvärande tendens i boken är att Stenmark vid upprepade tillfällen beskriver det viktigaste alternativet till teismen som positionen att allting är materiellt eller fysiskt, och även ibland antyder att det då ligger nära till hands att se medvetandet som en illusion. En sådan eliminativism är mildt uttryckt en minoritetsposition bland materialister, och beskrivningen förbiser också den bland nutida metafysiker mycket populära ståndpunkten att det inte finns någon Gud men däremot många andra icke-materiella objekt – t.ex. abstrakta entiteter som propositioner, sakförhållanden, egenskaper och mängder. Teister gör det lite för lätt för sig om de ser sin huvudmotståndare som en renodlad materialist.

På det hela taget kännetecknas ändå boken av en slående välvillighet i tolkningen av andras uppfattningar, utan att den kritiska udden för den skull försvinner. De flesta av Stenmarks resonemang är definitivt rimliga och klargörande. I viss mån beror väl detta på att några av de teser och argument som han kritiserar är så pass ogenomtänkta, men samtidigt är det berömvärt att han ofta lyckas identifiera ett någorlunda bestämt innehåll i dessa. Det finns inte för mycket i svensk religionsfilosofi – eller religionsdebatt överlag – av den redighet, strävan efter precision och tilltro till argumentation som Stenmark ger prov på i denna essäsamling.